

ADAM LITYŃSKI (Katowice)

Małopolskie sądy skarbowe do roku 1717

I. Geneza. II. Kompetencje. III. Skład osobowy. IV. Miejsce. V. Czas pracy sądów skarbowych. VI. Funkcjonowanie. VII. Nadzór sejmiku. VIII. Trybunał Skarbowy i komisje wojskowe a wojewódzkie sądy skarbowe. IX. Uwagi końcowe.

Podupadający w XVII w. aparat państwowy Rzeczypospolitej i postępujący równolegle rozwój samorządu ziemskiego pociągnął za sobą m. in. narodziny organów wykonawczych sejmików ziemskich. Szczególna rola funkcji gospodarczo-financej wśród zadań samorządowych województwa przyniosła wysunięcie się na plan pierwszy instytucji określanej mianem sądów (komisji) skarbowych¹.

I. Geneza. Potrzebę zorganizowania w województwach małopolskich specjalnego, sprawnego sądownictwa skarbowego dostrzegano i próby takie czyniono co najmniej od połowy wieku XVII, zlecając odpowiednie czynności funkcjonującym w ziemiach sądom grodzkim². Uchwałą sej-

¹ Sądami skarbowymi literatura dotychczas w zasadzie się nie zajmowała. Najobszerniejszym opracowaniem pozostaje do dziś dwudziestokilkustronicowe omówienie A. Pawińskiego zawarte w ubiegłowiecznej pracy *Dzieje ziemi kujawskiej oraz akta historyczne do nich służące. 1572 - 1795*, t. I: *Rządy sejmikowe w epoce królów elekcyjnych*, Warszawa 1888, s. 186 i n. Bardzo krótką (5 str.), powierzchowną charakterystykę wiszeńskich sądów skarbowych dał A. Prochaska w przedmowie do XXI tomu „Aktów Grodzkich i Ziemskich” (s. XV i n.); nie większe jest omówienie S. Sochaniewicza dla okresu po r. 1717 (*Z dziejów sejmiku wiszeńskiego 1673 - 1732*, Kwartalnik Historyczny, R. XXIX, z. 1 - 4. Lwów 1915; s. 39 i n.) W nowszych opracowaniach sądom skarbowym poświęcono jeszcze mniej uwagi. Nawet w obszernej i wszechstronnej pracy J. Gierowskiego dla sądów skarbowych znalazło się zaledwie czternaście wierszy miejsca (*Sejmik generalny księstwa mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948; s. 116). Inne opracowania zawierają zaledwie szersze lub węższe wzmianki: zob. np. J. Rafacz, *Trybunał Skarbowy Koronny*, Kwartalnik Historyczny, t. 38, r. 1924; s. 447, 452 i n.; M. Nycz, *Geneza reform skarbowych sejmiku niemego. Studium z dziejów skarbowo-wojskowych z lat 1697 - 1717*. Poznań 1938, *passim*.

² *Akta grodzkie i ziemskie*, t. XXI, nr aktu 62 (AGZ XXI 62). O procesach skarbowych przed sądami grodzkimi w pocz. XVII w. zob. np. Materiały do historii

miku lubelskiego z 1651 r. nakazano poborcóm pozwać retentorów przed sąd ziemski lubelski (wobec wakowania urzędu grodzkiego) oraz grodzki łukowski. Dokładnie w rok później ustanowiono specjalne posiedzenia sądów grodzkich lubelskiego i łukowskiego. Sądy miały rozpocząć pracę niezwłocznie i odbywać chyba stale co dwa tygodnie specjalne sesje skarbowe. Stawać przed nimi mieli retentorzy prawdopodobnie pozywani przez poborców, poborcy oraz ci wszyscy, którzy występowaliby przeciwko uchwale sejmikowej o wybieraniu czopowego. Przed sądem grodzkim składali też przysięgę poborcy podatkowi. Wyrok sądu grodzkiego w sprawie skarbowej nie był zaskarżalny w drodze apelacji. Charakterystyczne, że odróżniano sąd grodzki („gród”) od „sądu grodzkiego spraw skarbowych”, przez co rozumiano owe specjalne sesje skarbowe sądu grodzkiego³. Podobnie w ziemi halickiej w r. 1653 włożono na sądy grodzkie obowiązek zorganizowania i prowadzenia co dwa tygodnie specjalnych sesji skarbowych, na których sądzonoby retentorów podatkowych bez apelacji⁴.

Załatwianie spraw skarbowych zlecano sądom grodzkim, nawet po przyjęciu praktyki powoływania specjalnych sądów skarbowych⁵; nie jest wykluczone, iż istniała alternatywna możliwość wniesienia sprawy bądź przed sąd grodzki, bądź przed sąd skarbowy⁶.

W całej Małopolsce sądy skarbowe pojawiły się mniej więcej w tym samym czasie, tzn. krótko po połowie XVII stulecia. Najwcześniej ustanowiło je u siebie województwo sandomierskie w związku z trudnościami, na jakie napotykał sejmik sandomierski przy rozliczaniu poborców podatkowych, którzy uchylali się od stawiennictwa przed wyznaczoną komisją i nie wydawali zebranych kwot. Wobec powyższego posłowie sandomierscy w sejmie postarali się z góry o aprobatę uchwały o sądzie wojewódzkim, a następnie w r. 1655 Sandomierzanie ustanowili sąd, który miał się zająć przede wszystkim osądzeniem poborców⁷. Równolegle z województwem sandomierskim ustanowił w 1655 r. u siebie taki sąd sejmik proszowski. Prawdopodobnie jednak wydarzenia polityczne nie pozwo-

miasta Biecha (1361 - 1632), opr. F. Bujak, Kraków 1914; s. 159, 171. Na temat egzekucji wyroków w sprawach skarbowych zob.: rkps Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, t. 45, s. 42 (BUW 45, s. 42); AGZ XX 193; rkps Archiwum Państwowego w Lublinie, dział *Castronsia Lublinsia, Relationes*, t. 81, k. 413 - 420 (*Castr. Lubl. Rel.* 81 k. 413 - 420).

³ Rkps Muzeum Narodowego — Zbiorów Czartoryskich w Krakowie, t. 395, s. 418 - 420, 426 - 436 (Czart. 395 s. 418 - 420, 426 - 436).

⁴ AGZ XXIV 69.

⁵ Czart. 424 s. 95; zob. też rkps Biblioteki Jagiellońskiej, t. 101, cz. I, k. 189 - 190 (Jagiell. 101 I k. 189 - 190). Vol. Leg. V 181.

⁶ Jagiell. 101 I k. 189 - 190. W r. 1708 komisja wojskowa lwowska nakazała wydać *delaty* — w sądach fiskalnych lub w grodach, rkps Biblioteki Narodowej III 6652 k. 496 - 497 (BN III 6652 k. 496 - 497). Por. też Vol. Leg. V 96.

⁷ Teki Pawińskiego w Zakładzie Dokumentacji Instytutu Historii PAN w Krakowie, teka 21, k. 181, 185 - 189, 193 - 199 (TP 21 k. 181, 185 - 189, 193 - 199).

liły na rozpoczęcie jego działalności, bowiem na zjeździe szlachty województwa krakowskiego w lutym 1657 r. połączono sprawy fiskalne sądzić sądowi wojskowemu. Na postanowienie zaś z r. 1655 powoływano się i reasumowano je na sejmiku w 1658 r.⁸ W rezultacie uchwała sandomierska, a nie krakowska, stała się precedensem dla innych województw i na nią powoływał się król w uniwersałach sejmikowych, gdy w 1658 r. zachęcał ziemie do ustanawiania takich sądów u siebie, co sejmiki uczyły⁹.

Z początku sądy rozmaicie nazywano. Pierwszy sąd sandomierski nie nosił żadnej nazwy; późniejsze nazywano *partykularnym sądem poborowych podatków*, *trybunałem sandomierskim*, gdzie indziej znowu *sądem panów deputatów*, *trybunałem powiatowym*, *komisarskim skarbowym województwa* i in.¹⁰ Nazwy sądów skarbowych czy fiskalnych, używane zamiennie, wykształciły się nieco później, ale były też stale używane.

Po powołaniu pierwszych sądów następne ustanawiano już bez specjalnej pobudki z zewnątrz i bez oglądania się na decyzje sejmowe, chociaż gdzieś początkowo powoływano się na konstytucję sejmową z 1655 r.¹¹ Sejm zresztą aprobował uchwały województw¹², a w 1690 r. generalnie ustanowił takie sądy w ziemiach¹³.

II. K o m p e t e n c j e. Pierwsze sądy skarbowe ustanowione zostały bądź to tylko dla sądenia retentorów, jak np. przez sejmik lubelski, proszowski, zatorsko-oświęcimski, bądź także dla sądenia poborców, jak w województwie sandomierskim. Szybko jednak rozszerzano zakres uprawnień i obowiązków tych instytucji nakazując poborcom dokonywanie przed tymi sądami rozliczeń ze ściąganych podatków, co pozostało później jako stała, podstawowa funkcja sądów skarbowych¹⁴. Na sejmiku

⁸ Akta sejmikowe województwa krakowskiego, t. I wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932; t. II - IV wyd. A. Przyboś, Kraków 1953, 1959, 1963; t. II, nr aktu 201, 216, 233 (ASK II 201, 216, 233).

⁹ ASK II nr notatki CLXXXI. Inne sądy patrz: AGZ XXI 138, AGZ XXIV 94, ASK II 233, Castr. Lubl. Rel. 83 k. 182 - 184 i toż TP 7 k. 122 - 125. Wcześniej jednak ustanowione zostały takie sądy na Mazowszu. Zob. J. Gierowski, *Sejmik generalny*, s. 116.

¹⁰ TP 21 k. 212 - 217, 237 - 242, ASK II 247, AGZ XXIV 116, ASK II 257, 258; zob. też Castr. Lubl. Rel. 83 k. 447 - 451 i toż TP 7 k. 126 - 135, ASK II 261, Archiwum m. Krakowa i województwa krakowskiego — oddział na Wawelu — dział Varia, t. 15a, s. 1 i passim (Crac. Varia 15a, s. 1 i passim).

¹¹ TP 21 k. 212 - 217, 222 - 230.

¹² Volumina Legum, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859, t. IV s. 519, 850. Uwaga: strony podaję według wydania pijarskiego; wyd. J. Ohryzki uwzględniła numerację pijarską. (Vol. Leg. IV 519, 850).

¹³ Vol. Leg. V 769. Sejmiki zresztą modyfikowały postanowienie sejmu. Zob. Castr. Lubl. Rel. 129 k. 25.

¹⁴ Czart. 424 s. 57 - 62, 67 - 72; Castr. Crac. 761A k. 21 - 8; Castr. Lubl. Rel. 86 k. 521 - 3 i toż TP 7 k. 200 - 203; Castr. Lubl. Rel. 201 k. 27 - 31 i toż TP 9 k. 61 - 70; Castr. Lubl. Rel. 208 k. 158 - 161 i toż TP 9 k. 115 - 120; TP 21 k. 222 - 30, 595 - 600;

nawet nie chciano słuchać poborcy odsyłając go do sądów¹⁵; nakazywano sądzić z *niczym się do sejmiku nie referując*, polecano, aby sąd z *nikim remiss żadnych i odwołów do sejmiku nie czynił*¹⁶.

Rozszerzano kompetencje tych sądów także w innych kierunkach. Upoważniano sąd do decydowania o sposobie zarządzania podatkami ziemskimi przez puszczenie ich warendę lub oddanie w administrację¹⁷, zlecano troskę o sprawne ściąganie i rozdzielenie uchwalonych kwot¹⁸, dawano pełnomocnictwo do dysponowania sumami pozostałymi z podatków państwowych¹⁹, wyposażano w moc wydawania tzw. *dekretów libertatis in vim kwitów sejmikowych*²⁰; sądom skarbowym zlecano podjęcie decyzji co do sposobów pokrycia wydatków na wojsko z repartycji czy też obronę domową, wyznaczanie rotmistrzów obrony domowej, wykonanie uchwały w sprawie wyprawy łanowej²¹, im nakazywano rozliczenie i zlikwidowanie sprawy dzierżawców czopowego, którzy odstąpili od umowy z sejmikiem²², one miały decydować o indywidualnych pretensjach, prośbach i wynagrodzeniach nie załatwionych na sejmiku²³; sądom fiskalnym polecano ułożenie taryfy podatkowej, podjęcie decyzji o ulgach podatkowych, na nich też przedkładano libertacje otrzymane na sejmiku²⁴; sądy skarbowe miały przyjmować abjuraty oraz przysięgi poborców²⁵; przed ten sąd wytaczano proces spadkobiercom poborcy o księgi poborowe; kiedy polecono zlikwidować w miastach prywatne i bezprawnie potworzone libertacje²⁶. Do zadań sądu skarbowego należało informowanie komisarza skarbowego o sprawach finansowych, sąd wypełniał

ASK II 247, 265; rkps Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, t. 2624 k. 16 - 20 (Ossol. 2624 k. 16 - 20) i passim.

¹⁵ TP 21 k. 611 - 614.

¹⁶ Ossol. 3627 k. 6; Castr. Lubl. Rel. 129 k. 26.

¹⁷ TP 8 k. 150 - 159; TP 21 k. 276 - 279.

¹⁸ *Niedosyć jest uchwalić genera contributionum, ale też uchwalone in quam optimum ordinem, który najskuteczniejszy bywa widzimy postanowienie sądów fiskalnych* — Castr. Lubl. Rel. 129 k. 25. AGZ XXIV 189.

¹⁹ Archiwum m. Krakowa, dział Castrensia Bieciensia, t. 212 s. 377 - 392 (Castr. Biec. 212 s. 377 - 392).

²⁰ AGZ XXII 119; Castr. Lubl. Rel. 83 k. 1376 - 1381 i toż TP 7 k. 150 - 159; Castr. Lubl. Rel. 201 k. 27 - 31 i toż TP 9 k. 61 - 70; por. też Ossol. 2624 k. 16 - 20; Ossol. 3627 k. 6.

²¹ Castr. Crac. 761A k. 21 - 28; TP 8 k. 139 - 144; BN III 6639 k. 204 - 211; Archiwum m. Krakowa, dział Castr. Sandeciensia t. 138, s. 1973 - 1983 (Castr. Sand. 138 s. 1973 - 1983); TP 8 k. 237 - 246; AGZ XXIV 187.

²² TP 21 k. 885 - 888.

²³ TP 8 k. 237 - 246; Castr. Lubl. Rel. 208 k. 158 - 161 i toż TP 9 k. 115 - 120; TP 21 k. 734 - 746; TP 22 k. 275 - 286; Ossol. 3627 k. 10 - 11, 71; Jagiell. 3729 II k. 121 - 126.

²⁴ AGZ XXII 89; TP 8 k. 237 - 246; Crac. Varia 14 s. 385 - 6; Crac. Varia 15 B bez nr stron.

²⁵ Rel. Crac. 136B s. 2978 - 2984; TP 8 k. 95 - 100; Crac. Varia 14 s. 119, 229.

²⁶ Castr. Lubl. Rel. 201 k. 27 - 31 i toż TP 9 k. 61 - 70; AGZ XXII 64.

też zadania komisarza w wypadku jego niedziałania²⁷. Raz dłuższe wyliczenie kompetencji i zadań zakończono stwierdzeniem, iż *i inne należące do sądów fiskalnych — sprawy sądzić będą*²⁸. Kiedy indziej jednak podkreślono wyczerpujący charakter wyliczenia kompetencji przez zaznaczenie, iż *te tylko, które są niżej spisane sprawy sądzić i decydować [ma]*²⁹. Sąd skarbowy załatwiał szereg spraw i bez upoważnienia sejmiku, wówczas jednak swoją decyzję podawał do zatwierdzenia zgromadzeniu sejmikowemu³⁰. Kiedy jednak przekraczał swoje kompetencje nakładając podatki, sejmik protestował i zakazywał tego³¹. W jakimś sensie kontynuowano na tych sądach narady i postanowienia typowe dla sejmiku; uchwalono raz bowiem, iż *na tych sądach porządek dalszy ziemiański ma być namówiony; sądy skarbowe dla lepszego województwa porządku [ustanawiano]*³².

Kompetencje każdego nowo powołanego sądu w tym samym województwie mogły być i były określane odmiennie. Nie miał więc ten sąd sam z siebie stałego zakresu władzy; uzależniony był w tym przedmiocie od sejmiku, co uwidacznia, iż mimo dużej w praktyce samodzielności nigdy nie stracił charakteru organu sejmiku. Niemniej kompetencje poszczególnych sądów były podobne, a w pewnej części nawet stałe (np. rozliczenie poborców).

Jak widać, sąd skarbowy wśród zadań miał sprawy o dwojakim charakterze. Jedna grupa to sprawy w zasadzie sporne, wymagające arbitralnego rozstrzygnięcia i osądzenia postępowania osób, druga to czynności i decyzje o charakterze administracyjnym. Niektóre przy tym uprawnienia miały charakter władczy, wymagały podjęcia decyzji o poważnym nieraz znaczeniu. Oczywiście nie wszędzie w jednakowym stopniu sejmik korzystał z możliwości szerszego wyposażenia sądów skarbowych we władzę, tam jednak gdzie to czynił (np. w województwie sandomierskim) zakres władzy sądu był duży i tworzył zeń ważny organ samorządu ziemskiego.

²⁷ Castr. Crac. 761A k. 21 - 28; AGZ XXII 138.

²⁸ AGZ XXII 64.

²⁹ AGZ XXII 89. *Który sąd skarbowy presse tylko do ekspediowania rachunków należek będzie, nie wdając się w żadne insze okurencyje, ani asygnacyi inszych okrom na oschle asygnacyje wydawać nie będzie powinien —*, TP 21 k. 865 - 871. Patrz też TP 22 k. 475 - 484.

³⁰ Np. w r. 1711 sąd skarbowy województwa krakowskiego rozliczając dług województwa w stosunku do pewnego szlachcica oddał wierzycielowi dochód z czołowego. Zawarty kontrakt zastrzeżono poddać *pro ratificatione* województwa. Charakterystyczne, że strony umówiły się rozstrzygać spory wynikające z zawartej umowy w każdym sądzie i urzędzie w województwie krakowskim lubo i w Trybunale Koronnym. Castr. Varia 14 s. 221 - 225.

³¹ — *— ażeby też sądy fiskalne w żadne postanowienia i przyczynienie podatków ullo in futurum nie wchodziły —*. AGZ XXII 208.

³² AGZ XXII 95; Castr. Crac. 761A s. 21 - 28.

Niezależnie od prac zleconych przez sejmik sądy te doraźnie podejmowały rozmaite inne czynności. Kiedyś hetman wielki koronny zwrócił się do sądu skarbowego o wydanie uniwersałów na pospolite ruszenie³³; kiedy indziej hetman prosił sąd o opłacenie wojska z repartycji³⁴. Marszałkowie sądów skarbowych niejednokrotnie zwoływali szlachtę na zjazd³⁵; wiele uwagi sąd poświęcał sprawom bezpieczeństwa³⁶, zajmował stanowisko względem zaistniałych wydarzeń politycznych wydając odpowiednie odezwy do szlachty³⁷. Charakterystyczne, iż zdarzyło się marszałkowi sądu skarbowego nazwać się marszałkiem ziemi³⁸, zaś sąd podejmował decyzje *imieniem województwa całego*³⁹. Wydaje się to wskazywać, iż sąd skarbowy stał się ważnym ośrodkiem dyspozycyjnym ziemi w okresie pomiędzy zebraniem sejmiku.

III. Skład osobowy. Sąd skarbowy składał się z osób wyznaczonych przez sejmik oraz z sędziów sądu grodzkiego, ziemskiego lub obu razem⁴⁰. Sędziów sądu skarbowego każdorazowo wyznaczał sejmik, przy czym akta sejmikowe używają rozmaitych sformułowań, jak np. *obraliśmy, uprosiliśmy, naznaczyliśmy*; mówiono, że sędziowie są *electi*⁴¹. Nieraz wybierano poszczególne osoby przy zachowaniu zasady reprezentacji w sądzie szlachty wszystkich powiatów, które sąd miał swym zasięgiem obejmować⁴². Nie zawsze jednak tak czyniono. Bywało, że ustanawiając sąd ponawiano wybór dawnych sędziów uzupełniając niejako skład tymi, którzy byli *noviter electi*⁴³.

Źródła nie przekazują żadnych wiadomości o kontrowersjach z powodu wyborów. Sejmik nawet zachęcał do pracy w sądzie każdego, kto chciałby wziąć udział, niezależnie od tego czy został wybrany na sejmiku⁴⁴, co wydaje się wskazywać, iż funkcja sędziego skarbowego nie

³³ AGZ XXII 111.

³⁴ BN III 6639 k. 297, zob. też k. 307, 309.

³⁵ AGZ XXII 171, 177, 256.

³⁶ Crac. Varia 14 s. 322, 381. Zob. też Vol. Leg. V 180.

³⁷ Crac. Varia 14 s. 263 - 4.

³⁸ AGZ XXII 177.

³⁹ Crac. Varia 14 s. 222.

⁴⁰ Castr. Lubl. Rel. 83 k. 182 - 4 i toż TP 7 k. 122 - 5; TP 21 k. 222 - 230, 547 - 554; Czart. 424 s. 67 - 72; TP 8 k. 183 - 190; AGZ XXII 50, 56, 76, 84, 95; ASK II 261; Castr. Lubl. Rel. 129 k. 23 - 30.

⁴¹ Castr. Crac. 761A k. 21 - 28; Castr. Lubl. Rel. 83 k. 182 - 4 i toż TP 7 k. 122 - 125; Castr. Lubl. Rel. 83 k. 1376 - 1381 i toż TP 7 k. 150 - 159; Czart. 424 s. 67 - 72; AGZ XXII 95; AGZ XXIV 16; passim.

⁴² AGZ XXIV 16; Ossol. 3627 k. 6, 7, 12; BN III 6639 k. 182 - 3.

⁴³ Castr. Lubl. Rel. 129 k. 23 - 30.

⁴⁴ *Do tych sądów uprosiliśmy tych ichm. jako i pierwszej, to jest ichm., jm. p. kasztelana sądeckiego i ichm. pp. sądowych ziemskich i urzędów grodzkich sędziów, także i urzędników ziemskich i grodzkich łukowskich [tu 5 nazwisk — A. L.] i kto by więcej tej pracy pomóc chciał.* Czart. 424 s. 67 - 72.

była atrakcyjna. Przypuszczenie to potwierdzają stałe i dość liczne absencje osób wyznaczonych⁴⁵; istnieje wiadomość z początku XVIII w., że na sądy skarbowe zatorskie w ogóle nikt z sędziów nie przybył⁴⁶; narzekano, że *kadencje sądów fiskalnych swego nie biorą efektu, że sądy in cadenciis spelży, od których sądów sine legali impedimento absentować się panowie deputaci nie mają* — nakazywano⁴⁷. Sejmik nakładał nawet kary za niestawienictwo sędziów na sądach⁴⁸. Niewielka atrakcyjność udziału w pracach sądu skarbowego znajdowała swą przyczynę prawdopodobnie w braku samodzielności tego organu i w partykularnym charakterze instytucji, która w przeciwieństwie do poselstwa sejmowego czy sędziostwa trybunalskiego nie dawała możliwości wyjścia na szerszą arenę polityczną i nie mogła ułatwić kariery.

Przyglądając się składowi osobowemu sądów stwierdzić można wśród sędziów wybranych na sejmikach stosunkowo wysokich urzędników wojewódzkich, a to kasztelanów, podkomorzich, chorążych i in.⁴⁹, co tym bardziej godne jest uwagi, iż senatorowie nie za często pojawiali się na zebraniach szlacheckich, a nawet i urzędnicy nie zawsze chcieli zaszczyścić swą obecnością sejmiki⁵⁰. Tłumaczyć to należy potrzebą utrzymania autorytetu omawianych sądów.

Sejmik wybierał zwykle do jednego sądu od sześciu do dziesięciu osób, ale często więcej⁵¹, przy czym w miarę upływu czasu liczba sędziów wykazywała tendencję wzrastającą. Do tej liczby dołączał się skład sądu ziemskiego i grodzkiego, najczęściej łącznie.

Drugą część składu sądu skarbowego stanowił bowiem sąd grodzki, ziemski lub oba razem, co zapewniało udział czynnika fachowego w sądzie skarbowym oraz udostępnienie akt sądowych do wpisów. Sądy ziemskie i grodzkie desygnowano do sądów skarbowych zgodnie z zakresem

⁴⁵ ASK II 267; Castr. Lubl. Rel. 83 k. 1376 - 1381 i toż TP 7 k. 150 - 159; TP 21 k. 865 - 871.

⁴⁶ Rel. Crac. 135A s. 397 - 401.

⁴⁷ Castr. Lubl. Rel. 129 k. 23 - 30; AGZ XXII 208; Castr. Lubl. Rel. 83 k. 1376 - 1381.

⁴⁸ ASK II 267.

⁴⁹ Ossol. 3627 II k. 6; AGZ XXII 138; Czart. 424 s. 67 - 72; Castr. Lubl. Rel. 129 k. 23 - 30; BN III 6639 k. 182 - 3.

⁵⁰ — — — *żadnego z ichm. województwa naszego senatora na tym sejmiku nie mamy* — —, TP 22 k. 189 - 194. Sejmik odbył się *sub absentia procerum, dignitariorum et officialium eiusdem terrae*, AGZ XXV 271. Bywało, że sejmik zagajali: *miecznik jako pierwszy w stanie i czasie zgromadzonych urzędnik*, AGZ XXV 342; — — *wojski* — — *pierwszy naówczas* [urzędnik — —], M. Matuszewicz, *Pamiętniki*. Wyd. A. Pawiński. Warszawa 1876, t. I, s. 227. Zob. też: Castr. Crac. 761A k. 112 - 3, 113 - 4; TP 23 k. 31 - 4; Ossol. 2626 k. 9 - 13; BUW 81 s. 387 - 397.

⁵¹ Czart. 424 s. 67 - 72; Castr. Lubl. Rel. 83 k. 182 - 4 i toż TP 7 k. 122 - 5; Castr. Lubl. Rel. 129 k. 23 - 30; Ossol. 3627 k. 6; ASK II 261; BN III 6639 k. 182 - 3; AGZ XXI 138, XXII 56, 76, 84.

terytorialnym działania poszczególnych sądów skarbowych. Czynniki zawodowy — sąd grodzki czy ziemski — mógł być zmienny. Nawet w tym samym województwie czy ziemi bywało, że praktyka była różna i ustanawiając sądy skarbowe wyznaczano do nich rozmaite rodzaje sądów szlacheckich. Niemniej udział sędziów ziemskich i grodzkich w pracach sądu skarbowego nie był konieczny. Sejmiki stałe zastrzegały, że niezjechanie na miejsce sądów kilku spośród osób wyznaczonych do prac tej instytucji nie ma stanowić przeszkody w jej prawidłowym funkcjonowaniu, co dotyczyło także sędziów ziemskich i grodzkich⁵². Kiedyś zaznaczono, że w sądzie skarbowym nie może zasiadać mniej niż sześciu sędziów⁵³. Podobnie o co najmniej sześciu deputatach, nie licząc urzędników sądu grodzkiego, pisał król w uniwersale w sprawie ustanowienia sądów skarbowych w 1658 r.⁵⁴

Sędziów wynagradzano za ich trud⁵⁵.

Przy sądach ustanawiano instygatora głównie dla pozwania retentorów, choć czasami zlecano mu także inne czynności pomocnicze w stosunku do sądu⁵⁶. Instygatora czasem wyznaczał sejmik⁵⁷, chociaż być może nieraz funkcję instygatora skarbowego pełnił instygator sądu grodzkiego lub ziemskiego. Niekiedy do składu sądu dołączano komisarza skarbowego radomskiego dla ułatwienia mu następnie pracy w Trybunale⁵⁸.

IV. Miejsce. Sejmik powoływał zwykle kilka sądów skarbowych w danym województwie. Poszczególne sądy funkcjonowały tylko dla terytoriów, dla których zostały ustanowione⁵⁹, zbierając się w różnych miejscowościach. Miejscowość oznaczał sejmik, niekiedy określając, iż mają sędzić *gdzie się zwykły ziemskie sądy odprawować*⁶⁰. Miejsca narad sądów skarbowych z czasem się ustaliły, na co wskazują wyrażenia laudów z lat osiemnastych i późniejszych, iż sądy te odbywają się *na miejscu z dawna zwyczajnem* itp.⁶¹, a gdy raz sejmik wyznaczył sądowi

⁵² Castr. Lubl. Rel. 83 k. 182 - 4; zob. też Castr. Lubl. Rel. 83 k. 1376 - 1381; AGZ XXII 76; BN III 6639 k. 182 - 3; passim.

⁵³ TP 8 k. 247 - 254.

⁵⁴ ASK II 235.

⁵⁵ Castr. Lubl. Rel. 88 k. 759 - 760 i toż TP 7 k. 252 - 5; Castr. Lubl. Rel. 201 k. 27 - 31 i toż TP 9 k. 61 - 70; TP 21 k. 865 - 871.

⁵⁶ Ossol. 2624 k. 16 - 20; Ossol. 11912 bez nr kart — laudum z 10 IX 1658; AGZ XXII 84, 119, 122, XXIV 91, 100; ASK II 262.

⁵⁷ Ossol. 2624 k. 16 - 20; AGZ XXII 119. Być może czasem instygatora wybierali sędziowie, tak jak to było w analogicznie zorganizowanych sądach konfederacyjnych 1672 - 1673. Zob. Z. P a z d r o, *Sądy konfederacyjne z roku 1672 - 1673*. Kwartalnik Historyczny, t. XIV, r. 1900, s. 424.

⁵⁸ AGZ XXII 122.

⁵⁹ AGZ XXII 89; Castr. Lubl. Rel. 129 k. 23 - 30. Z powodu niedziałania niektórych sądów zdarzały się uchwały sejmikowe o ich połączeniu, tamże.

⁶⁰ AGZ XXIV 94.

⁶¹ AGZ XXII 64, 89; Castr. Crac. 761A k. 21 - 8. Sądy skarbowe odbywały swe sesje, np. na zamku w Krakowie, Sandomierzu, Lwowie, Łukowie, Sanoku, Oświę-

Bełżyce jako miejsce pracy, zaznaczono w uchwale, iż dzieje się tak wyjątkowo i tylko dopóki w Lublinie będzie grasowała zaraza ⁶².

V. Czas pracy sądów skarbowych. Sejmik powołując sądy najczęściej sam oznaczał termin rozpoczęcia ich pracy ⁶³, rzadziej pozostawiając tę sprawę marszałkowi sądu skarbowego lub samemu sądowi ⁶⁴. Kiedyś na sejmie jednorazowo nakazano, aby poprzedzały one o 6 tygodni Trybunał Skarbowy ⁶⁵. Termin końcowy pracy sądów również często oznaczał sejmik, np. polecając zakończyć prace przed określonym zebraniem sejmikowym celem przedłożenia relacji z odebranych rachunków ⁶⁶. Nieraz jednak w laudum nie określano ściśle terminu końcowego, podając iż sąd ma pracować aż do wypełnienia postawionych mu zadań ⁶⁷; czasem źródło milczy na temat końcowego terminu prac sądu skarbowego ⁶⁸.

Znano instytucję limity posiedzeń sądowych, którą stosowano, gdy w wyznaczonym czasie nie można było wykonać nałożonych zadań, choćby z powodu niezjechania dostatecznej liczby sędziów ⁶⁹. Na limitę wyrażał zgodę sejmik, który czasem wyraźnie zakazywał sądom limitowania; sądy limitowały się też bowiem same ⁷⁰.

Wraz z zakończeniem przekazanych przez sejmik prac sąd przestawał działać. Kiedyś oznaczając czas trwania sądów zaznaczono, iż po *wyjściu trzech niedziel activitas IMciów pp. sędziów cessare powinna* ⁷¹. Należy jednak podnieść, iż sejmik bardzo często *reasumował* sąd skarbowy ⁷², co polegało na powołaniu sądu w tym samym składzie, jak poprzedni. Sąd reasumowany stanowił formalną kontynuację poprzedniego ⁷³. Bywało, że reasumując uzupełniano skład osobowy sądu, pewnie z powodu niebra-

cimiu. Crac. Varia 14 s. 93 i passim; TP 21 k. 193 - 9, 734 - 746; AGZ XXII 119, 122; Castr. Lubl. Rel. 83 k. 182 - 4 i toż TP 7 k. 122 - 5; ASK II 267.

⁶² Castr. Lubl. Rel. 201 k. 27 - 31 i toż TP 9 k. 61 - 70. Podobnie zob. Crac. Varia 15a s. 1.

⁶³ Sądy skarbowe *ode dnia dzisiejszego, to jest piątku za dwie niedzieli zaczynać się mają*, Czart. 424 s. 67 - 72. Zob. Castr. Crac. 761A k. 21 - 8; Castr. Lubl. Rel. 83 k. 1376 - 1381 i toż TP 7 k. 150 - 159; TP 8 k. 261 - 273; TP 22 k. 261 - 274, 475 - 484; passim.

⁶⁴ AGZ XXII 126; Castr. Lubl. Rel. 83 k. 1376 - 1381 i toż TP 7 k. 150 - 159; TP 8 k. 183 - 190.

⁶⁵ Vol. Leg. V 769.

⁶⁶ TP 8 k. 261 - 273; zob. też TP 8 k. 247 - 254; TP 21 k. 276 - 9.

⁶⁷ AGZ XXII 122, XXIV 94.

⁶⁸ Ossol. 2624 k. 16 - 20; passim.

⁶⁹ ASK II 267; AGZ XXII 76.

⁷⁰ AGZ XXII 76, 89, 122, XXIV 101; ASK II 272; zob. Crac. Varia 14 s. 229.

⁷¹ AGZ XXII 89.

⁷² Rel. Crac. 136B s. 2978 - 2984; Castr. Lubl. Rel. 201 k. 27 - 31 i toż TP 9 k. 61 - 70; TP 21 k. 477 - 488; TP 22 k. 261 - 274, 475 - 484; Czart. 424 s. 57 - 62, 67 - 72.

⁷³ — — *sądów skarbowych reasumimus continuationem* — —. Czart. 424 s. 67 - 72.

nia udziału w pracach sądu niektórych z poprzednio powołanych osób. Pozostawiano wówczas poprzedniego marszałka sądu *przydając* mu do łaski nowych sędziów⁷⁴. Powszechna praktyka reasumowania sądów skarbowych w rzeczywistości powodowała ciągłość działania instytucji.

V. Funkcjonowanie. O rozpoczęciu prac sądu skarbowego informowano przez laudum sejmiku, wyjątkowo w drodze uniwersałów, które podawano w grodzie i publikowano po parafiach⁷⁵. Czasem termin samych posiedzeń (sesji) pozwalano ustalić sądowi, kiedy indziej czynił to sejmik⁷⁶. Przed rozpoczęciem pracy sędziowie składali przysięgę na rzetelne wykonywanie swoich obowiązków; przysięgę składano tylko raz, tak że w razie ponownego wyboru sędziego był już od niej zwolniony⁷⁷.

Sąd skarbowy pracował pod przewodnictwem marszałka, którym zwykle był najstarszy urzędnik. W Wiszni uczyniono z tego zasadę, nie trzymano się jej jednak ściśle. Marszałka czasem wyznaczał sejmik, ale nie zawsze to robił i w innych wypadkach wybierany był w toku konstytuowania się sądu⁷⁸.

Sejmik w uchwale wskazywał zakres spraw i kategoriami osoby mające się stawić przed sąd, jak administratorzy, poborcy, arendarze, sukko-lektorzy, retentorzy oraz ich sukcesorzy; pozywano nie tylko osoby fizyczne, ale dość często osoby prawne — całe miasta lub magistraty⁷⁹. W przypadku ustanowienia instygatora zwykle on pozywał przed sąd konkretne osoby fizyczne lub prawne, co mu polecano; w pozwie wówczas zaznaczano, iż sprawa się toczy *ad instantiam instigatoris*⁸⁰. Pozew nie odbiegał od zwyczajnie stosowanej w sądach szlacheckich formuły, w szczególności wydawany był w imieniu króla⁸¹. Najczęściej jednak stosowaną formą było pozwanie przez laudum; wymienione w laudum, nawet nie imiennie, ale kategoriami, osoby winny się były stawić na tych

⁷⁴ AGZ XXII 138; Ossol. 3627 k. 12; Castr. Lubl. Rel. 83 k. 447 - 451 i toż TP 7 k. 126 - 135; TP 22 k. 275 - 286.

⁷⁵ AGZ XXII 126.

⁷⁶ Castr. Lubl. Rel. 83 k. 1376 - 1381 i toż TP 7 k. 150 - 159; TP 8 k. 183 - 190; ASK II 270.

⁷⁷ Castr. Lubl. Rel. 129 k. 23 - 30; Castr. Crac. 761A k. 21 - 8; AGZ XXII 50, XXIV 95.

⁷⁸ Czart. 424 s. 5 - 7, 18. *Władza dyrekcyi na tych sądach ma być przy ichm. pp. urzędnikach tak lwowskiej, jako i żydaczowskiej ziemie, takowym porządkiem: Aby kto z ichm. pp. urzędników którejkolwiek ziemie urzędem wyższy na sądy zjedzie, miejsce dyrektora zasiadł i sąd trzymał*, AGZ XXII 95; AGZ XXII 119, 235; zob. też Vol. leg. IV 882.

⁷⁹ Castr. Crac. 761A k. 21 - 8; Castr. Lubl. Rel. 83 k. 1376 - 1381 i toż TP 7 k. 150 - 159; Castr. Lubl. Rel. 129 k. 23 - 30; AGZ XXII 50, 89, 95. Pozywali również poborcy. ASK II nr notatki CLXXXI; zob. też przypis 86.

⁸⁰ Crac. Varia 15a s. 1; AGZ XXII 89. Zob. też Crac. Varia 16 s. 1, 48 i passim, tamże 15b bez nr stron; AGZ XXIV 189.

⁸¹ Crac. Varia 15a s. 1, 11, 17 i passim.

sądach bez żadnego przypozwu⁸², *sine quavis ad citatione miasto której laudo praesenti ich publico obdestinantur*⁸³.

Czasem sejmik oznaczał też niektóre inne elementy postępowania sądowego, jak np. zawity charakter terminu⁸⁴, niekiedy ustanawiał odrębną sesję dla retentorów, a odrębną dla poborców i administratorów⁸⁵. Procedura sądów skarbowych znała instytucję wielości stron procesowych zarówno po stronie powodowej, jak i pozwanej, przy czym szczególnie często jednym z powodów był instygator, a dalszymi egzaktorzy podatkowi⁸⁶. Udział obu stron w procesie pociągał za sobą element kontradyktoryjności postępowania.

Przed sądem winni się byli stawiać rewizorzy podatków, jeżeli tacy istnieli, celem udzielenia pomocy sądowi przez przedłożenie rejestrów oraz udzielenie informacji⁸⁷. Delatę w sprawach retentorów polecano także podać administratorom lub poborcom podatków⁸⁸. Czasem instygatorowi polecano dokonanie rewizji przedmiotów opodatkowania i przedłożenie odpowiedniego wykazu sądowi skarbowemu⁸⁹. Na sądy zezwalało, a czasem nawet zalecano, stawiać się posiadaczom *oschłych* (niezapłaconych) asygnat celem dochodzenia zapłaty, co dotyczyło praktycznie deputatów wojskowych⁹⁰.

W toku postępowania w sądzie osoby pozwane rozliczały się za pomocą dokumentów i innych dostępnych środków. Rozliczenie przyjmował sąd w pełnym składzie⁹¹ lub delegując ze swego grona trzech sędziów dla rozliczenia danej osoby⁹².

Po przeprowadzeniu postępowania sąd wyrokował. Podobnie w przypadku biernego zachowania się osób pozwanych sąd wydawał kondemnatę⁹³. Kondemnata sądu skarbowego w zasadzie mogła być aresztowana⁹⁴, chociaż stosowano też sesje *sine beneficio aresti*⁹⁵. W 1690 r. sejmik

⁸² AGZ XXII 95.

⁸³ Castr. Lubl. Rel. 121 k. 103; zob. też Castr. Lubl. Rel. 83 k. 1376 - 1381 i toż TP 7 k. 150 - 159; Castr. Lubl. Rel. 129 k. 23 - 30. Ten sposób pozwania był charakterystyczny dla sądów konfederacyjnych. Zob. J. Jerlicz, *Latopisiec albo kroniczka Joachima Jerlicza*, wyd. K. Wójcicki, Warszawa 1853, t. II, s. 203 - 213.

⁸⁴ AGZ XXII 50, 95.

⁸⁵ Castr. Lubl. Rel. 83 k. 1376 - 1381 i toż TP 7 k. 150 - 159.

⁸⁶ Crac. Varia 15b bez nr stron, passim; Terr. Crac. 392 s. 33.

⁸⁷ AGZ XXII 50, 89.

⁸⁸ Ossol. 3627 k. 12; Castr. Lubl. Rel. 83 k. 1376 - 1381 i toż TP 7 k. 150 - 159; ASK II 265.

⁸⁹ AGZ XXII 84.

⁹⁰ AGZ XXII 50, 89, 119.

⁹¹ Crac. Varia 14 s. 341 i passim.

⁹² Czart. 424 s. 22, 26, 30 - 31; zob. też tamże s. 5 - 7, 12 - 13, 13 - 18.

⁹³ AGZ XXII 50; zob. Castr. Lubl. Rel. 83 k. 1376 - 1381 i toż TP 7 k. 150 - 159; Crac. Varia 15a s. 2 i passim.

⁹⁴ Crac. Varia 15a s. 12 i passim; zob. *Regestrum causarum ex aresto*, Crac. Varia 16 verte.

⁹⁵ Crac. Varia 15b bez nr stron.

lubelski postanowił, iż niestawający przed sądem *activa voce na sejmiku carere ma*⁹⁶; nie ma wiadomości jednak czy było to wykonywane. W 1701 r. natomiast w toku obrad sejmowych w czasie sporu jednemu z posłów *zarzucono poenam peculatus na fiskalnych sądach otrzymaną*⁹⁷. Sądy skarbowe sądziły *definitive*⁹⁸. Orzeczenie sądu było egzekwowane przez starostę, przy czym oddanie sprawy organowi egzekucyjnemu należało do obowiązków instygatora⁹⁹. Czasem za pośrednictwem komisarza skarbowego zasądzony oddawany był egzekucji wojskowej wojsk z repartycji¹⁰⁰. Kiedyś z góry polecono poborcom i administratorom *urgere* w sprawie egzekucji¹⁰¹, a raz sejmik obrał specjalnego egzekutora¹⁰². Jeżeli natomiast rozliczenie wypadało pomyślnie, wówczas sąd skarbowy wydawał dekret libertacji, który zwalniał poborcę bądź administratora od spoczywających na nim ciężarów przez to, że stanowił podstawę wyliczenia się przed sejmikiem¹⁰³. Bywało, że wbrew zakazom w razie niepomyślnego wyniku rozliczenia ostateczną decyzję w sprawie sąd odkładał do sejmiku¹⁰⁴.

Dokumenty sądowe prowadzone były w aktach grodzkich, przy czym po ustabilizowaniu się sądów skarbowych wyodrębniano nierzadko osobne tomy zawierające wyłącznie dokumenty omawianych sądów¹⁰⁵.

Brak bliższych danych odnośnie do form postępowania przy podejmowaniu decyzji o charakterze administracyjnym; prawdopodobnie nie było ściśle ustalonej procedury. Wiadomo jednak, iż dla czynności niesądo-

⁹⁶ Castr. Lubl. Rel. 129 k. 26.

⁹⁷ Diariusz sejmu walnego warszawskiego 1701 - 1702, wyd. P. Smolarek, Warszawa 1962, s. 226.

⁹⁸ Castr. Lubl. Rel. 129 k. 26. O obaleniu takich wyroków zob. J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.*, Wrocław—Warszawa 1958, s. 195 - 7.

⁹⁹ AGZ XXIV 189; Czart. 424 s. 57 - 62; TP 21 k. 193 - 9; *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1880 - 1881, t. I, cz. 1 - 2, s. 1016 - 1020; Vol. Leg. V 182.

¹⁰⁰ TP 21 k. 193 - 9; zob. też Ossol. 3627 k. 8; Castr. Lubl. Rel. 129 k. 23 - 30.

¹⁰¹ Castr. Lubl. Rel. 83 k. 1376 - 1381.

¹⁰² AGZ XXII 138. O podobnym przypadku odsunięcia starosty i wybrania specjalnego urzędnika do egzekucji spraw podatkowych na Kujawach pisze J. Rafacz, *Dawny proces polski*, Warszawa 1925, s. 204.

¹⁰³ Castr. Lubl. Rel. 199 k. 208 - 284 i toż TP 9 k. 37 - 42; Castr. Lubl. Rel. 206 k. 227 - 8 i toż TP 9 k. 95 - 8; AGZ XXII 89, 119; Czart. 424 s. 13, 15.

¹⁰⁴ W zakończeniu rachunku z poborcą przed sądem skarbowym lubelskim w 1683 r. napisano: *Stąd apparatus, że ichm. p. Iżycki został winien pro reszto województwu lubelskiemu, które pro ulteriori decisione do sejmiku odesłane, złotych 197 groszy* — —. Czart. 424 s. 19 - 21.

¹⁰⁵ Np. dla krakowskiego sądu skarbowego prowadzone były, choć nie przez cały czas jego funkcjonowania, odrębne tomy zawierające: *Protocollon iudiciorum fiscalium* (Crac. Varia 14), *Regestrum causarum fisci*, prowadzony osobno dla każdego powiatu (Varia 15a), *Regestrum simplex causarum* (Varia 16), *Regestrum causarum ex aresto* (Varia 16 verte) oraz księga wyroków (Varia 13).

wych, ale administracyjno-wykonawczych sąd skarbowy również wyłączał ze swego grona delegację¹⁰⁶. W formie zewnętrznej decyzje takie zbliżone były do laudów sejmikowych¹⁰⁷.

VII. Nadzór sejmiku. Uchwały i orzeczenia sądu skarbowego były ostateczne w sensie niemożności założenia od nich zwykłego środka prawnego; *dekreta [były] ultimae et definitive [instantiae]*¹⁰⁸. Istniały natomiast pewne formy kontroli sejmiku nad decyzjami sądu skarbowego, przejawiające się w żądaniach, *abyśmy na przyszłym — sejmiku doskonałą remanentów mieli relacją, aby rachunków skarbowych relacją — pp. sędziowie skarbowi na przyszłym — sejmiku nazajutrz po deputackim uczynili*¹⁰⁹. Zjawisko było powszechne¹¹⁰; raz nawet limitowano sejmik, ponieważ sąd skarbowy nie zdążył przygotować dla sejmiku żądanej informacji¹¹¹; odebranie relacji sądu skarbowego nawet król podawał jako jedną z przyczyn zwołania sejmiku¹¹².

Informację składał marszałek sądu skarbowego¹¹³.

Obowiązek składania informacji nie wyczerpywał jednak form kontroli sejmiku nad sądami skarbowymi. Sejmik aprobował, zatwierdzał rachunki, rozliczenia i kwity poborców i inne decyzje sądu skarbowego¹¹⁴; owe *dekrety libertatis* nie miały więc mocy kwitu sejmikowego, jak to określano, skoro sejmik je dopiero zatwierdzał. Istnieją wiadomości, że sejmik kasował wyroki orzeczone przez sąd skarbowy, zmieniał jego postanowienia administracyjne¹¹⁵; raz sejmik przedłużył poborcy termin oddania pieniędzy wyznaczony przez sąd skarbowy; kiedy indziej darował pewne kwoty, które kazał uiścić sąd skarbowy¹¹⁶.

¹⁰⁶ Np. kontrakt w sprawie dzierżawy czopowego na rzecz wierzyciela wraz z rozliczeniem długu województwa podpisano *per deputatos e gremio iudicis destinandos*. Crac. Varia 14 s. 225.

¹⁰⁷ AGZ XXII 164, 165, 246. Zob. też Crac. Varia 14 s. 221 - 5, 322 i passim.

¹⁰⁸ Ossol. 2624 k. 16 - 20. Vol. leg. IV 525. Inaczej J. R a f a c z, *Trybunał Skarbowy Koronny*, Kwartalnik Historyczny, t. 38, r. 1924, s. 452 - 3, który twierdził, iż w wojewódzkich sądach skarbowych „niesłusznie” dopuszczano apelację. Nie podał jednak na to żadnych dowodów. Zob. jednak przypis 98.

¹⁰⁹ TP 22 k. 475 - 484; TP 21 k. 727 - 731.

¹¹⁰ Castr. Biec. 212 s. 377 - 392, s. 1397 - 1404; Castr. Sand. 138 s. 1572 - 1583; Castr. Lubl. Rel. 83 k. 1527 - 1530 i toż TP 7 k. 160 - 165; TP 21 k. 865 - 871; TP 22 k. 513 - 522; BN III 6639 k. 182 - 3.

¹¹¹ Castr. Lubl. Rel. 83 k. 1527 - 1530 i toż TP 7 k. 160 - 165.

¹¹² Castr. Biec. 212 s. 1083 - 1086.

¹¹³ TP 21 k. 378 - 383; TP 22 k. 513 - 522.

¹¹⁴ Jagiell. 3729 I k. 1 - 12; Castr. Lubl. Rel. 121 k. 106; Castr. Lubl. Rel. 199 k. 280 - 284 i toż TP 9 k. 37 - 42; Castr. Lubl. Rel. 206 k. 227 - 8 i toż TP 9 k. 95 - 8; TP 7 k. 378 - 383; TP 8 k. 237 - 246; Crac. Varia 14 s. 222; BN III 6639 k. 204 - 211; BN III 6643 k. 345 - 8.

¹¹⁵ TP 22 k. 513 - 522; Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego —, t. I s. 1020; AGZ XXII 244, XXIV 146.

¹¹⁶ ASK II 262; AGZ XXII 59.

Sąd skarbowy w swoich uchwałach podkreślał, że podejmując je stosuje się do laudum sejmiku, powoływał się na postanowienia sejmikowe¹¹⁷. Fakty te dowodzą formalnej i faktycznej nadrzędności sejmiku nad sądami skarbowymi i spełniania przez sejmik wobec sądów fiskalnych roli wyższej instancji zarówno administracyjnej, jak też sądowej.

VIII. Trybunał Skarbowy i komisje wojskowe a wojewódzkie sądy skarbowe. W związku z rozwojem wojewódzkiego sądownictwa skarbowego nasuwa się problem stosunku między omawianymi organami ziemskimi a odpowiednimi organami centralnymi. Pełne rozwiązanie podniesionego problemu nie wydaje się być obecnie możliwe wobec braku monografii komisji wojskowej w ogóle, a Trybunału Skarbowego Radomskiego dla okresu po 1658 r., a więc od chwili systematycznego powoływania ziemskich sądów skarbowych. Niemniej celowe wydaje się zasygnalizowanie kilku uwag ogólnych zastrzegając potrzebę ich weryfikacji po uzupełnieniu braków w nauce.

Trybunał Skarbowy Radomski przed 1717 r. powoływany był — jak wiadomo — każdorazowo na oznaczony czas, a konstytucja sejmowa za każdym razem określała zakres jego obowiązków i uprawnień. Po 1658 r. Trybunał powoływano głównie dla spraw ogólnych, a zwłaszcza dla kontroli rachunków wojskowych, stanu chorągwi wojsk obu autoramentów, jak również celem rozliczania wpływów z podatków oraz rozchodów na wojsko, przeprowadzania repartycji oddziałów wojskowych pomiędzy województwa i wydawania do województw asygnat na zapłacenie określonych kwot; Trybunał sądził spory wynikające ze szkód i krzywd uczynionych ludności przez wojsko lub przez komendantów żołnierzom, przestępstwa zakłócenia spokoju i naruszenia bezpieczeństwa Trybunału, sądził poborców i administratorów podatków oraz ich sukcesorów o zaległe asygnacje¹¹⁸, a także każdego *ktokolwiek pieniądze publiczne miał w swo-*

¹¹⁷ AGZ XXII 246; także 164, 165.

¹¹⁸ Ordynacje Trybunału Skarbowego z lat 1699 (rkps Biblioteki im. H. Łopacińskiego w Lublinie, t. 859 k. 1-6 (Łop. 859 k. 1-6) i 1704 (Łop. 992 k. 1-2); Vol. Leg. IV 444; BN III 6639 k. 204-211; BN III 6651 k. 126-9; BN III 6652 k. 496-7; AGZ XXIV 167; list J. Przebendowskiego do J. Szembeka z r. 1716, Czart. 472, s. 319-334, cyt. za: *Rzeczpospolita w dobie upadku*. Wybór źródeł, opr. J. Gierowski, Wrocław 1955, s. 137-8; G. Lengnich, *Prawo pospolite Królestwa Polskiego*, Kraków 1836, s. 453; W. Skrzetuski, *Prawo polityczne narodu polskiego*, Warszawa 1787, t. I, s. 360; J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, opr. R. Pollak, Wrocław 1951, s. 239-241; zob. też: rkps Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu (BUWroc.) Akc. 1949/440 k. 113-4; mowa Jana Sapiehy na Trybunale Skarbowym W. Ks. Lit. [w:] J. Ostrowski-Daneykowicz, *Swada polska i łacińska albo miscellanea oratorskie*, Lublin 1745, t. I, cz. 1, s. 84; L. Babiński, *Trybunał Skarbowy Radomski. Organizacja, postępowanie; na podstawie ksiąg Trybunału z lat 1614-1658*, Warszawa 1923, s. 24; M. Nycz, *Geneza reform skarbowych...*, s. 146.

jej władzy i zawiadywaniu albo jakimkolwiek sposobem skarb koronny uszkodził¹¹⁹.

Rozgraniczenie kompetencji pomiędzy Trybunałem a wojewódzkimi sądami skarbowymi pokrywało się ze znanym podziałem na *podatki Rzeczypospolitej* i *podatki prywatne* województwa; Trybunał Skarbowy sądził tylko osoby skarbu koronnego tykające się¹²⁰, a nie sprawy podatków ziemskich; *tylko tych od tego sądu uwalniając, którzy województwom i ziemiom należące wybierali czopowe i z nich na sejmikach rachować się powinni* — —¹²¹. Aktualny stan badań nie pozwala na stwierdzenie jak zasada ta była realizowana w praktyce w sytuacji faktycznego zanikania różnicy między obu kategoriami podatków. W każdym razie Trybunał badał tylko czy należne kwoty zostały wojsku zapłacone i sądził sprawy z tego wynikające¹²².

Polecając ustanowić sądy skarbowe dla księstw oświęcimskiego i zatorskiego król nakazywał sądom wojewódzkim osądzenie retentorów, a następnie przedstawienie przez poborców wyroków w Trybunale Radomskim¹²³. Faktem jest, iż rozliczenia podatków państwowych lub na wojsko z repartycji przeprowadzone przez sąd skarbowy przedkładano w Trybunale Skarbowym¹²⁴ za pośrednictwem komisarza skarbowego¹²⁵. Organy wojewódzkie zawsze czuły się związane decyzjami administracyjnymi Trybunału (np. o repartycji wojsk), nawet jeśli uważały odnośne

¹¹⁹ Ordynacja Trybunału z 1704 r. 992 Łop. k. 1 - 2.

¹²⁰ Już w 1621 r. kasztelan krakowski J. Zbaraski w liście do biskupa krakowskiego M. Szyszkowskiego tłumacząc się z budzącej niezadowolenie dworu decyzji sejmiku krakowskiego o pozostawieniu przy województwie szafunku wybranych sum pisał, iż *ten co szafuje — musi się z tego na radomskim trybunale sprawować — i panowie poborcy będą na radomskim trybunale sprawować się z tego, nie na sejmiku — —*. [J. Zbaraski], Listy księcia Jerzego Zbaraskiego kasztelana krakowskiego z lat 1621 - 1631. Wyd. A. Sokołowski, Kraków 1880, s. 20. W instrukcji wiszeńskiej zaś z 1637 r. żądano: *A iż się wielkie retenta namnożyły, tedy mają imć. pp. postowie na trybunał radomski postanowić, na który nie mogą być pociągani, jeno ci, którzy Rzeczypospolitej pieniądze wybierają — —*, AGZ XX 203. W latach pięćdziesiątych w województwie krakowskim administrator czopowego jako o podatek województwu należący w tymże sądzie, a nie w radomskim sprawić się i przed deputatami uczynić kalkulacją powinien, ASK II 238. Zob. też TP 6 k. 355 - 361, 419 - 428.

¹²¹ Vol. Leg. IV 444 - 5.

¹²² Vol. Leg. IV 400.

¹²³ *Które retenta poborcy od retentorów odebrawszy i przedtym wybrane pobory, także i ich zmarłych sukcesorowie do skarbu na trybunale radomskim wnieść dekreta, które w tych sądach powiatowych staną, początek tego trybunału stawić i z nich rachunek czynić będą powinni*. ASK II nr notatki CLXXXI.

¹²⁴ Vol. Leg. V 769; Castr. Lubl. Rel. 201 k. 27 - 31 i toż TP 9 k. 61 - 70; TP 21 k. 734 - 746. To samo dotyczy komisji wojskowej lwowskiej. Castr. Lubl. Rel. 129 k. 23 - 30.

¹²⁵ Castr. Crac. 761A k. 21 - 8; AGZ XXII 122. Na temat roli komisarza skarbowego patrz też np. BN III 6639 k. 182 - 3; BN III 6651 k. 126 - 9; AGZ XXIV 167.

postanowienia za krzywdzące¹²⁶. I odwrotnie — władze centralne utrzymywały powagę decyzji wojewódzkich: *na którychby poborcach, także czopowego i akcyzy egzaktorach, lubo sukcesorach ich, kondemnaty jakie na sądach poborów po województwach i ziemiach otrzymane były, te wszystkie kondemnaty w całe zachowujemy* —¹²⁷.

Ekspozyturą niejako o ograniczonym zasięgu Trybunału Skarbowego Radomskiego były komisje wojskowe powoływane *ad instar Trybunału Radomskiego*¹²⁸, zbierające się w różnych miejscowościach, dla Małopolski najczęściej we Lwowie, ale także w Lublinie czy w Sandomierzu¹²⁹. Skład ich personalnie był najczęściej identyczny ze składem Trybunału Radomskiego¹³⁰.

Zadania komisji wojskowej były analogiczne do zadań Trybunału Skarbowego, w szczególności komisja dokonywała repartycji oddziałów wojskowych, wydawała asygnacje do województw, obliczała należności wojska oraz możliwości i sposoby ich pokrycia, kontrolowała rachunki wojskowe oraz stan chorągwi, wydawała stosowne decyzje w sprawie likwidacji długów, sądziła poborców podatków państwowych, krzywdy poczynione przez wojsko itp.¹³¹ Natomiast ci, którzy czopowe i akcyzę po województwach wybierali i one w administracji swojej mieli, tam na tej komisji sprawować się nie będą¹³². Omawiana komisja zwana też była trybunałem lwowskim¹³³. W sposób analogiczny jak w przypadku Trybunału Radomskiego kształtował się też stosunek pomiędzy komisjami a wojewódzkimi sądami skarbowymi.

Zarówno Trybunał Skarbowy, jak i komisje wojskowe, nie inaczej wojewódzkie sądy skarbowe, funkcjonowały wadliwie, przede wszystkim jednak nie były w stanie zaradzić rosnącemu zadłużeniu państwa i województw¹³⁴.

¹²⁶ Zob. Crac. Varia 14 s. 155 - 9.

¹²⁷ Vol. Leg. IV 590.

¹²⁸ Vol. Leg. IV 399.

¹²⁹ Vol. Leg. IV 365, 399, 586 i passim; BUWrocł. Akc. 1949/440 k. 122 - 5; BN III 6652 k. 496 - 7; [M. Jemiołowski], *Pamiętnik Mikołaja Jemiołowskiego... 1648 do 1679*, wyd. A. Bielowski, Lwów 1850, s. 140, 271, 285.

¹³⁰ Vol. Leg. IV 365; [M. Jemiołowski], *Pamiętnik...*, s. 139 - 140.

¹³¹ Vol. Leg. IV 365, 587 - 8; BUWrocł. Akc. 1949/440 k. 122 - 5; Crac. Varia 14 s. 155 - 9; Castr. Lubl. Rel. 81 k. 413 - 420; BN III 6652 k. 496 - 7; AGZ XXIV 188; [M. Jemiołowski], *Pamiętnik...*, s. 140, 271, 285.

¹³² Vol. Leg. IV 588.

¹³³ Vol. Leg. IV 399; Castr. Lubl. Rel. 129 k. 23 - 30; AGZ XXIV 189.

¹³⁴ Współczesny uczestnik wydarzeń M. Jemiołowski podaje, iż w 1659 r. na komisji lubelskiej okazało się, że dług wobec wojska wynosi 34 000 000 zł. (M. Jemiołowski, *Pamiętnik...*, s. 140, zob. też s. 271). Nawet jeśli suma długu może wydawać się przesadzona, to w każdym razie świadczy o wielkości problemu. Wiarogodne natomiast źródło — J. Przebendowski w liście do J. Szembeka w 1716 r. pisał, iż od 1683 r. — *przez 34 lat nie znajduje się i na 5 lat uchwalonych i wydanych podatków — a — wojsko dojsć swoich pretensji nie mogło przez lat 30*

IX. U w a g i k o ń c o w e. W okresie bezkrólewia nie powoływano sądów skarbowych i nie działały poprzednio ustanowione. Sprawy toczące się w sądach skarbowych odsyłało do sądów kapturowych¹³⁵.

Działalność sądów skarbowych została zakazana przez konstytucję z 1717 r.¹³⁶ i sprawy skarbowe wróciły lub przynajmniej miały wrócić do sądów grodzkich. Faktycznie jednak sądy skarbowe powoływano nadal bardzo często¹³⁷. Krótco po r. 1717 nie używano dla nich miana sądów, ale określano, iż wybrani komisarze mają postępować *in forma iudiciaria*¹³⁸; później nazywano je *iudicium reddendarum rationum et faciendarum calculationum* lub po prostu *sądami calculationum*¹³⁹, często *sądami boni ordinis*¹⁴⁰. Podobnie po 1717 r. sądy kapturowe w okresie bezkrólewia pełniły funkcje sądów skarbowych¹⁴¹.

*

Kończąc należy zauważyć, iż rozszerzające się kompetencje i skomplikowanie funkcji samorządowych wykonywanych przez niesprawny, nie dość operatywny sejmik zrodziły potrzebę powołania organu wykonawczego działającego między zebraniem sejmikowymi, wyposażonego w moc wydawania decyzji z możliwością ich egzekwowania. Była to tendencja zdrowa. Jednakże ścisły nadzór sejmiku i ograniczenie kompetencji organów wykonawczych, przy jednoczesnym wadliwym ich funkcjonowaniu, nie pozwoliły na zrealizowanie szansy stworzenia w województwach operatywnych organów wykonawczych. Podobnie jak w skali ogólnokrajowej, władza została skupiona w niesprawnym sejmie, tak i w województwach zawsze pełnię władzy posiadało niewiele lepiej pracujące ogólne zgromadzenie szlachty.

i kilka, bo i 40 — —. Czart. 472 s. 319 - 334; cyt. za: *Rzeczpospolita w dobie upadku*..., s. 137 - 142. Komisje narzekały, że *nie było czym płacić, ani tu na tę komisję tak wiele pieniędzy przywieziono, żeby była mogła wojska JKM i Rzędęj zupełną dość zapłacić*. BUWrocł. Akc. 1949/440 k. 122 - 5. Niejeden też z komisarzy obłowił się publicznymi pieniędzmi. [M. Jemiołowski], *Pamiętnik*..., s. 140. Współczesny anonimowy obserwator pisał m. in., że sądy skarbowe *grzechu niektórych nabawiały, gdy sobie ręce cudzem smarowali*. Pamiętniki do panowania Augusta II, wyd. E. Raczyński, Poznań 1838, s. 331. Na marginesie warto podnieść, iż jak słusznie zauważył W. Konopczyński (*Polscy pisarze polityczni XVIII w.*, wyd. E. Rostworowski, Warszawa 1966, s. 57) zupełnie bezpodstawnie autora cytowanych pamiętników nazywa się Erazmem Otwinowskim; autorstwo dzieła jest nieznane.

¹³⁵ *A że na sądach ziemi lwowskiej z podatku kalkulacje nie są zakończone, przeto ekspediowanie ich do sądów kapturowych odsyłamy*. AGZ XXIII 8; tamże podobnie *passim*; zob. też Vol. Leg. V 205, 232.

¹³⁶ Vol. Leg. VI 280.

¹³⁷ AGZ XXIII 59, 61, 64, 65, 66, 69, 77 i *passim*.

¹³⁸ AGZ XXII 268.

¹³⁹ AGZ XXIII 64.

¹⁴⁰ AGZ XXIII 1, 2.

¹⁴¹ AGZ XXIII 8.

Rozwój funkcji gospodarczo-financej samorządu ziemskiego pociągał za sobą również częściowo decentralizację sądownictwa przez tworzenie wojewódzkich sądów skarbowych. Charakterystyczne, iż sądy te w większości po raz pierwszy zostały powołane z inicjatywy i na polecenie władz centralnych — króla. Świadczy to, że niesprawny aparat państwowy nie mogąc podjąć zadań sam chętnie spychał je na sejmiki przyczyniając się do rozszerzenia ram samorządu ziemskiego.

Adam Lityński (Katowice)

LES COURS DES COMPTES DE LA PETITE POLOGNE JUSQU'À 1717

Résumé

L'auteur présente l'organisation et le fonctionnement des Cours (Commissions) des Comptes palatinales sur le territoire la Petite Pologne depuis leur formation jusqu'à 1717.

A cause du processus progressif de la décentralisation de l'appareil d'État, les tâches de l'autonomie réalisée par les diétines terrestres ont joué au XVIIe siècle un rôle de plus en plus important. En conséquence on constate un développement spontané des organes exécutifs des diétines dont les plus importantes étaient les Cours (Commissions) des Comptes. Formées à la moitié du XVIIe siècle, étant l'organe exécutif de la diétine, elles avaient des larges compétences judiciaires en matière fiscale et des compétences administratives. Elles étaient sous une stricte surveillance de la diétine, qui élisait les membres de la Cour, définissait la voie de la procédure et pouvait changer toute décision de la Cour.

L'auteur s'est occupé de la détermination des limites des compétences des Cours des Comptes palatinales et centrales — de la Cour des Comptes de Radom et des Commissions militaires. Les Cours des Comptes palatinales ont été supprimées par la diète de 1717 mais en réalité toutes les régions ne se sont pas conformées à cette décision.